

Zygmunt Zbyrowski

profesor emerytowany Uniwersytetu
im. Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

GRUZJA – „DRUGA OJCZYZNA” BORYSA PASTERNAKA

Borys Pasternak prawie całe życie spędził w Moskwie. Poza krótkotrwałymi pobytami w różnych miejscach, na nieco dłużej związał się tylko z trzema regionami geograficznymi – z Niemcami, Uralem i Gruzją. Osobisty kontakt z Niemcami prawie nie odbił się w jego oryginalnej twórczości (poza dużymi fragmentami *Listu żelaznego* [*Охранная грамота*, 1931]), natomiast zapewne spowodował niezwykle aktywną i płodną twórczość przekładową z języka niemieckiego (dramat i poezja). Na Uralu przebywał dłużej kilkakrotnie. Uralskie przeżycia i doświadczenia spożytkował w różnych utworach, poetyckich i prozatorskich. Tam właśnie umieścił dużą część fabuły *Doktora Żywago* (*Доктор Живаго*, 1957).

Gruzja, którą nazywał swoją drugą ojczyzną, zajęła w jego życiu i twórczości miejsce wyjątkowe. Życiowa i twórcza przygoda pisarza z Gruzją zaczęła się dość przypadkowo i paradoksalnie była spowodowana kłopotami osobistymi i mieszkaniowymi. O tych perypetiach małżeńskich i mieszkaniowych pisze w autobiografii sam Pasternak:

Вскоре в двух семьях, моей и другой дружественной, произошли пере-
вороты, осложнения и перемены, душевно тяжелые для участников. Не-
которое время мне и моей спутнице, впоследствии ставшей моей второй
женою, негде было приклонить голову¹.

Kaukazem i Gruzją zainteresował się Pasternak wcześniej za pośrednictwem Michała Lermontowa. Wiersz *Pamięci Demona* (*Памяти Демона*) otwiera zbio-
rek *Życie – moja siostra* (*Сестра моя – жизнь*, 1922) z podtytułem *Lato 1917 roku*
(*Лето 1917 года*) i z dedykacją „Посвящается Лермонтову”. W liście do Eugene’a
M. Kaydena z 22 sierpnia 1958 roku Pasternak pisał:

¹ Б. Пастернак, *Люди и положения*, [w:] *idem, Воздушные пути. Проза разных лет*, Москва 1983, s. 463. Dalej wspomnienia Pasternaka przytaczam według tego wydania, podając w tekście skrót tytułu i stronę.

Я посвятил «Сестру мою — жизнь» не памяти Лермонтова, а самому поэту, как если бы он еще жил среди нас, его духу, все еще действенному в литературе. Вы спрашиваете, чем он был для меня летом 1917 года? — Олицетворением творческой смелости и открытий, основанием повседневного свободного поэтического утверждения жизни².

Wiersz Pasternaka – oprócz poematu Lermontowa *Demon* (Демон, 1829-1841) – ma również związek z ilustracjami do niego Michała Wrubla, na przykład z rysunkiem *Demon przy murze klasztoru* (Демон у стен монастыря, 1891). Potwierdza to sam poeta w liście do Iwana Burkowa z 23 czerwca 1945 roku, w którym pisze: „Лермонтов именно в Прянишниковском иллюстрированном издании [...] оказал на меня почти такое же влияние, как Евангелие – и пророки”³.

W tym wierszu po raz pierwszy pojawiły się u Pasternaka wątki gruzińskie:

Приходил по ночам
В синеве ледника от Тамары [...]
Не рыдал, не сплетал
Оголенных, исхлестанных, в шрамах.
Уцелела плита
За оградой грузинского храма [...]⁴.

Wtrąca również autor słowa kojarzące się z Kaukazem, Gruzją: „у лампы зурна, шерстинки бурнуса, льдами вершин, лавиной вернуся”.

Na początku lat trzydziestych XX wieku przy okazji różnych imprez i spotkań w Moskwie zapoznał się i zbliżył Pasternak z kilkoma wybitnymi poetami gruzińskimi. W październiku 1930 roku odwiedził go w mieszkaniu na Wołchonce Paolo Jaszwili. Wraz z innym wybitnym poetą, Tycjanem Tabidze, na początku XX wieku stworzyli oni grupę poetycką „Błękitne rogi”, zbliżoną do symbolizmu. To spotkanie miało decydujące znaczenie dla urzeczenia Pasternaka Gruzją, jej historią, kulturą i przyrodą. I dla jego przyjaźni z Gruzjinami. W bardzo szczerzej rozmowie Pasternak zwierzył się swemu gościowi ze swoich kłopotów. Ten zaprosił go do siebie, zapewniając gościnę. Po powrocie do Tbilisi Jaszwili zaczął energicznie przygotowywać praktyczny grunt pod pobyt Pasternaka w Gruzji. Zainteresował pomysłem środowisko literackie stolicy. Ponownie odwiedził Moskwę w połowie lutego 1931 roku i powtórzył zaproszenie. W sytuacji bez wyjścia latem 1931 roku Pasternak skorzystał z zaproszenia. Tak o tym wspomina:

² Б. Пастернак, *Сестра моя – жизнь*, [w:] *idem, Собрание сочинений в пяти томах*, t. I, *Примечания*, Москва 1989, s. 652-653.

³ *Ibidem*, s. 653.

⁴ Б. Пастернак, *Памяти Демона*, [w:] *Собрание сочинений в пяти томах*, t. I, s. 109. Dalej wiersze Pasternaka przytaczam według tego wydania, podając w tekście tom i stronę.

Около 1930 года зимой в Москве посетил меня вместе со своею женою поэт Паоло Яшвили, блестящий светский человек, образованный, занимательный собеседник, европеец, красавец. [...] Яшвили предложил нам пристанище у себя в Тифлисе. (*Люди...*, s. 463)

O tym pobycie tak pisze jego syn, Eugeniusz:

Приехав в Тбилиси ранним утром 14 июля 1931 года, Пастернак тем же вечером попал к Паоло Яшвили, где собрались члены группы «Голубые роги». Если Паоло был ее главой [...], то душой группы был Тициан Табидзе. В тот вечер Пастернак впервые встретился с ним и его женой, Ниной Александровной⁵.

Stali się oni najserdeczniejszymi gruzińskimi przyjaciółmi Pasternaków. Przejściowo również gościli ich u siebie. W wieczorze u Jaszwilego uczestniczyli inni znani pisarze gruzińscy. W Gruzji przebywał Pasternak wówczas ze swoją partnerką i jej starszym synem Adrianem do 16 października 1931 roku, a więc ponad trzy miesiące. Podsumowuje to w jednej z wersji wiersza *Здесь будет все...* (1931):

Исполнен май, и август справлен,
И сентября насыпан холм,
А море знай жует, как вафли,
Густую белковину волн.
Четырнадцатого июля
Чуть свет мы прибыли в Тифлис.
Три месяца как сон мелькнули,
Как вал над головой сошлись.
Стоит октябрь, зима при дверях,
Тоскует лета эпилог. (t. II, s. 137)

Gruzinijscy gospodarze otoczyli ich wyjątkową serdecznością. Już w pierwszy wieczór zaplanowano zwiedzanie kraju, co później konsekwentnie realizowano. Powraca do tego Pasternak później w autobiografii:

Или мы на Военно-Грузинской дороге, или в Боржоме, или в Абастумане. Или после поездок, красот, приключений и возлияний мы кто с чем, а я с подбитым от падения глазом в Бакурианах, в гостях у Леонидзе, самобытнейшего поэта, больше всех связанного с тайнами языка, на котором он пишет, и потому меньше всего поддающегося переводу. (*Люди...*, s. 466)

W najbliższych dniach zwiedzali starożytną stolicę Gruzji Mcchetę i klasztor Dżawari. W sierpniu goście przebywali w Kodżorach. To był niejako ich miesiąc miodowy przed ślubem, raj na ziemi, spełnienie najskrytszych marzeń. Z Kodżor

⁵ E. Пастернак, *Борис Пастернак. Материалы для биографии*, Москва 1989, s. 485.

Jaszwili powiózł ich nad morze, do Kobuleti, gdzie spędzili wrzesień i początek października.

Tak to wspomina Pasternak:

Или мы на море, в Кобулетах, дожди и штормы, и в одной гостинице с нами Симон Чиковани, будущий мастер яркого живописного образа, тогда еще совсем юный. И над линией всех гор и горизонтов голова идущего рядом со мной улыбающегося поэта, и светлые признаки его непомерного дара, и тень грусти и судьбы на его улыбке и лице. (*Люди...*, s. 466-467)

6 kwietnia 1932 roku Pasternak zorganizował w Moskwie wieczór literacki poświęcony poezji gruzińskiej. Sympatia do tego kraju i jego mieszkańców sprawiła, że przełamując swe uprzedzenie i niechęć do zbiorowych delegacji twórczych, zgodził się pojechać do Gruzji w listopadzie 1933 roku w składzie brygady Komitetu Organizacyjnego Związku Pisarzy, którą z inicjatywy Maksyma Gorkiego posłano w celu zapoznania się na miejscu z literaturą gruzińską. Odnowił wtedy swe przyjazne stosunki ze znajomymi pisarzami gruzińskimi.

4 stycznia 1934 roku na I Wszelchwiązkowej naradzie tłumaczy opowiedział o swoich przekładach z poezji gruzińskiej, 3 lutego zaś czytał je na konferencji „Poeci Radzieckiej Gruzji”. A zatem już stale czynnie angażował się w przyswajanie kultury rosyjskiej osiągnięć literatury gruzińskiej. Próba zrozumienia źródeł gruzińskiej kultury zachęciła Pasternaka do zapoznania się z tematem Gruzji wczesnochrześcijańskiej. Zaczął zbierać materiały o języku, o żywotach świętych cerkwi gruzińskiej i o wykopaliskach archeologicznych. Śmierć przeszkodziła mu w realizacji tego pomysłu.

Chwilowe uwolnienie się podczas pierwszego pobytu w Gruzji od problemów życiowych, nowa miłość, serdeczna atmosfera spowodowały duchowe rozluźnienie, wzrost aktywności twórczej, co zaowocowało powstaniem cyklu *Fale* (*Волны*, 1931) i zbioru *Powtórne narodziny* (*Второе рождение*, 1932). Urzekła go egzotyka Gruzji, Kaukazu, zaprzyjaźnił się z interesującymi, oryginalnymi poetami, którzy byli entuzjastami porewolucyjnych przemian społeczno-politycznych. To spowodowało pewną ewolucję jego postawy i poglądów na otaczającą go rzeczywistość, jej akceptację, choć z wahaniami, w latach 1932-1933.

W jednym z wierszy z połowy lat trzydziestych deklaruje wprost:

Счастлив, кто целиком,
Без тени чужеродья,
Всем детством с бедняком,
Всей кровию в народе.
Я в ряд их не попал,
Но и не ради форса

С шеренгой прихлебал
В родню чужую втерся. (t. II, s. 15)

Albo inna deklaracja w jednym z wierszy *Powtórnych narodzin*, gdzie wyraża swą gotowość zbliżenia do socjalizmu:

Ты рядом, даль социализма.
Ты скажешь — близь? — среди тесноты,
Во имя жизни, где сошлись мы, —
Переправляй, но только ты. (t. I, s. 380)

Przetrwowało to do 1937 roku, kiedy to ofiarami represji padli między innymi bliscy mu ideowo i zaprzyjaźnieni pisarze, również gruzińscy. 22 lipca 1937 roku zastrzelił się zaszczuty Paolo Jaszwili, a 10 października aresztowano i wkrótce rozstrzelano Tycjana Tabidzego. Po śmierci Józefa Stalina zrehabilitowano ich, ale Gruzja, jej kultura, poezja poniosły niepowetowane straty. Pasternak nie mógł ich odżałować, nie zerwał serdecznych stosunków z rodziną Tabidzego, wspierał ją. Z wielką wdzięcznością pisze o tym wdowa:

В тяжелые годы, вплоть до реабилитации Тициана, Борис Леонидович поддерживал нас морально и материально, а потом каждое лето я проводила у них. Он был лучше и добрее родного брата⁶.

Należy pamiętać, że zasadą było, iż od represjonowanych i ich bliskich odwracali się znajomi, a nawet serdeczni przyjaciele. Okazywanie współczucia, a zwłaszcza pomocy „wrogom ludu” było ryzykowne. Pasternak nie tylko pomagał, lecz robił to otwarcie, wręcz ostentacyjnie. Dotyczyło to nie tylko Gruzinów, lecz również na przykład wdowy po Osipie Mandelsztamie, córki Mariny Cwietajewej lub Olgi Iwinskij.

Ostatni raz Pasternak przebywał w Gruzji w 1959 roku. W związku z wizytą w Moskwie premiera Wielkiej Brytanii Harolda Mc Millana władze, obawiając się kontaktów dziennikarzy zachodnich z Pasternakiem, poleciły mu na ten czas opuścić stolicę. Nie mógł zlekceważyć sugestii. Skorzystał z zaproszenia Niny Tabidze i wraz z żoną wyjechał do Tbilisi, gdzie przebywali od 20 lutego do 6 marca. Odbywali długie, przyjemne spacery. Ten pobyt w Gruzji był znów dla niego okresem niezwykle szczęśliwym. Spotkał się z wyjątkowo ciepłym przyjęciem ze strony gruzińskich intelektualistów i artystów. Mimo oficjalnego zakazu spotkań okazywano mu sympatię i szacunek. Wśród licznych odwiedzających go gości był również znany poeta

⁶ Н. Табидзе, *Радуга на рассвете*, [w:] *Воспоминания о Борисе Пастернаке*, ограс., пружг. текстов і коментарзу Е.В. Пастернак, М.В. Фейнберг, Москва 1993, s. 298.

Georgij Leonidze, który zapewnił mu gościnę w 1931 roku. Z nim szczególnie zbliżył się Pasternak w 1933 roku.

Związek uczuciowy z Gruzją znalazł potwierdzenie w twórczości Pasternaka, zarówno oryginalnej, jak też przekładowej. W autobiograficznym *Szkicu do autobiografii* (*Люди и положения*, 1957) pisał:

На протяжении десятилетий, протекших с напечатания «Охранной грамоты», я много раз думал, что если бы пришлось переиздать ее, я приписал бы к ней главу о Кавказе и двух грузинских поэтах. (*Люди...*, s. 463)

To właśnie zrealizował w późnej autobiografii. Swoim przyjaciółom – Jaszwilemu i Tabidzemu – poświęcił wspomnienia, refleksje i opinie związane z pobytem w Gruzji w 1931 roku. Przypomniał swoje ówczesne wrażenia i przeżycia: „Тогда Кавказ, Грузия, отдельные ее люди, ее народная жизнь явились для меня совершенным откровением. Все было ново, все удивляло” (*Люди...*, s. 463).

Charakteryzując swoich przyjaciół, pisał wprost o ich znaczeniu w jego życiu. Nie ukrywał podziwu i zachwytu dla ich osobowości i twórczości:

Зачем посланы были мне эти два человека? Как назвать наши отношения? Оба стали составною частью моего личного мира. Я ни одного не предпочитал другому, так они были нераздельны, так дополняли друг друга. Судьба обоих вместе с судьбой Цветаевой должна была стать самым большим моим горем. (*Люди...*, s. 465)

Tu Pasternak ma na myśli ich tragiczne śmierci w 1937 roku, spowodowane politycznymi represjami. Dostrzegał ich niezwykle walory. Co w nich szczególnie cenił? Oto mądre, głębokie ich charakterystyki:

Паоло Яшвили — замечательный поэт послесимволического времени. Его поэзия строится на точных данных и свидетельствах ощущения. Она [...] свежа неожиданными и меткими наблюдениями. Это предельно творческая поэзия. Она не загромождена плотно напиханymi в нее эффектами. В ней много простору и воздуху. Она движется и дышит.

I dalej:

Одаренность сквозила из него. Огнем души светились его глаза, огнем страстей были опалены его губы. Жаром испытанного было обожжено и вычерчено его лицо, так что он казался старше своих лет, человеком потрепанным, пожившим. (*Люди...*, s. 464)

Również w wierszach zainspirowanych pobytami w Gruzji i związkami z tamtejszymi poetami wyrażał Pasternak wprost swoje urzeczenie ich osobowościami i podkreślał znaczenie ich w swoim życiu i twórczości. Zwracając się do Jaszwilego, pisał:

Давайте с первых строк
 Обнимемся, Паоло! [...]
 В те дни вы были всем,
 Что я любил и видел [...]
 Везде ваш дух витал
 И мною верховодил. (t. II, s. 16)

Podobnie interesująco i głęboko charakteryzuje Pasternak osobowość Tycjana Tabidzego:

Тициан Табидзе был устремлен внутрь и каждую своей строкой и каждым шагом звал в глубину своей богатой, полной догадок и предчувствий души.

Главное в его поэзии — чувство неисчерпанности лирической потенции, стоящее за каждым его стихотворением, перевес несказанного и того, что он еще скажет, над сказанным. Это присутствие незатронутых душевных запасов создает фон и второй план его стихов и придает им их особое настроение, которым они пронизаны и которое составляет их главную и горькую прелесть. Души в его стихах столько же, сколько ее было в нем самом, души сложной, затаенной, целиком направленной к добру и способной к ясновидению и самопожертвованию. (*Люди...*, s. 465)

Interesujące jest to, że w wierszu, którego bohaterem uczynił właśnie Tabidzego, wyeksponował Pasternak nie jego twórcze, poetyckie walory, lecz ludzkie, codzienne, towarzyskie:

Сейчас он речь начнет
 И мыслью — на прицеле.
 Он слово почерпнет
 Из этого ущелья.
 Он курит, подперев
 Рукою подбородок,
 Он строг, как барельеф,
 И чист, как самородок.
 Он плотен, он шатен,
 Он смертен, и, однако,
 Таким, как он, Роден
 Изобразил Бальзака. (t. II, s. 20)

Gruzińskie przeżycia spowodowały wzrost aktywności twórczej Pasternaka. Powstały wówczas składający się z dwunastu utworów cykl *Fale* przeniknięty jest realiami i atmosferą Gruzji. Jak pisze jeden z badaczy, w *Falach* widział socjalizm jako nadchodzącą dal, której poświęcił swe wiersze, myśli, uczucia i osiągnięcia, która uratuje go przed dzisiejszym bytem, mrokiem, źle urządzonym życiem⁷.

⁷ А. Селивановский, *Б. Пастернак*, [w:] *idem, В литературных боях*, Москва 1963, s. 465-466.

Акceptacja rzeczywistości i oczekiwanie czegoś nowego, doskonalszego, brzmi w wierszu *Ты рядом, даль социализма...*:

Ты рядом, даль социализма.
Ты скажешь — близь? — Среди тесноты,
Во имя жизни, где сошлись мы, —
Переправляй, но только ты.
Ты куришься сквозь дым теорий,
Страна вне сплетен и клевет,
Как выход в свет и выход к морю,
И выход в Грузию из Млет. (t. I, s. 380)⁸

Wiersze cyklu *Fale* stanowiły początek nowego etapu w jego twórczości. Tak to ujął w swoich wspomnieniach wybitny gruziński poeta Simon Czikowani:

Это была особая пора в его жизни. Пора новой любви, нового творческого взлета. И огонь поэзии бушевал в его сердце с особым жаром [...]. Это была особая веха, особый этап в его жизни и в его работе⁹.

Po raz pierwszy od dawna skupił swe zainteresowania na sprawach publicznych, choć w ujęciu głęboko osobistym. Ważne miejsce w cyklu zajął motyw czasu, podróży, również drogi i związanych z nią obserwacji i wrażeń. W kilku wierszach cyklu poeta opisuje swą podróż drogą Wojenno-Gruzińską, dając jej liryczno-filozoficzną interpretację. W wierszach przewijają się nazwy gruzińskich miejscowości, w których mieszkał lub które zwiedzał. Swoje przeżycia i uczucia wyraża za pośrednictwem przyrody Gruzji. Zachwyca się widokami morza i gór.

Jednocześnie pełno w cyklu aluzji do aktualnego życia osobistego, rozbitego małżeństwa, pustego mieszkania. Towarzyszy temu nastrój smutku, rezygnacji i pogodzenia się z losem¹⁰, na przykład w wierszu *Мне хочется домой...*

Cykl *Fale* zajmuje ważne miejsce w zbiorze *Powtórne narodziny*. Niejako zapowiada jego treść i formę. Wiersze cyklu potwierdzają proces przechodzenia poety od złożoności ku prostocie formy. W jednym z wierszy deklaruje to wprost:

Есть в опыте больших поэтов
Черты естественности той,
Что невозможно, их изведав,
Не кончить полной немотой.
В родстве со всем, что есть, уверясь

⁸ М. Кшондзер, *Грузия в поэзии Пастернака*, „Литературная Грузия” 1990, nr 10, s. 172-183.

⁹ С. Чиковани, *Мысли. Впечатления. Воспоминания*, Москва 1968, s. 39.

¹⁰ Л.А. Заманский, *О жанрово-стилевом своеобразии цикла «Волны» Б. Пастернака*, „Проблемы стиля и жанра в советской литературе” 1979, nr 10, s. 56-65.

И знаясь с будущим в быту,
Нельзя не впасть к концу, как в ересь,
В неслыханную простоту. (t. I, s. 381)

Ale Pasternak czuł, że wiersze powstałe pod wpływem bezpośrednich przeżyć nie wyczerpują tematu Gruzji, że należy je uzupełnić. Takim uzupełnieniem stały się powstałe w 1936 roku cykle *Artysta (Художник)* i *Z notatek z podróży (Путевые записки)*. *Artysta* to cykl składający się z czterech liryków zainspirowanych przyjaźnią z poetą gruzińskim Gieorgijem Leonidze. W notatce dotyczącej cyklu Pasternak stwierdzał: „В 1933 г. ездили с большой делегацией в Тифлис. Здесь все творческое и все личное, связанное с семьей Леонидзе” (t. II, notatki, s. 621).

Myśl tę powtarza autor w liście do gruzińskiego przyjaciela z 15 kwietnia 1951 roku, w którym pisze:

И опять встает перед глазами вся эта непередаваемая тбилисская сказка и морем входят в душу сопровождающие ее чувства. И так хочется сейчас же обратиться к Вам, голосу этого моря, его шуму, его творческому толкованию. [...] и пришлось бы сызнова писать Волны и те стихи про художника, где — про Вас, и потом вспоминать приезд зимой 1933 года¹¹.

W wierszach cyklu *Artysta* pisał poeta o konieczności walki artysty z samym sobą, o pragnieniu spokoju i swobody. Widział zarazem konieczność ponoszenia przez artystę ryzyka, jego przeciwstawiania się presji życia codziennego, doraźności. Pisze:

Мне по душе строптивый норв
Артиста в силе: он отвык
От фраз, и прячется от взоров,
И собственных стыдится книг.
Но всем известен этот облик.
Он миг для прятков прозевал.
Назад не повернуть оглобли,
Хотя б и затаясь в подвал. (t. II, s. 7)

W tym samym 1936 roku opublikował Pasternak inny „gruziński” cykl, składający się z trzynastu wierszy, zatytułowany *Z notatek z podróży* z podtytułem *Lato 1936 (Лето 1936)*. Został on opublikowany w dziesiątym numerze czasopisma „Nowyj mir” w 1936 roku. Zbiór wyróżnia się kunsztowną, symetryczną budową. Poszczególne wiersze mają swoje parzyste ekwiwalenty odpowiadające drodze „tam” i „z powrotem”. Nie oznacza to jednak powtórzenia, gdyż są to dwie różne drogi. Tytuł uściśla tematykę, choć jej nie wyczerpuje. Są to szkice pejzażowe, impresjonistyczne wrażenia z podróży, świadczące o dużej wrażliwości autora na przyrodę. Poeta łączy w nich

¹¹ Б. Пастернак, *Полное собрание сочинений в 11 томах*, t. IX, Москва 2005, s. 645.

pierwiastki, które pozornie kolidują ze sobą: kronikarskie z osobistymi, epickie z lirycznymi, obiektywne z subiektywnymi¹².

Wiersze ze zbioru *Powtórne narodziny* tworzyły aluzyjną, metaforyczną opowieść o ważnym wydarzeniu w życiu autora i o odnalezieniu nowej własnej drogi. Jednocześnie dawały świadectwo wahań i niepewności poety na płaszczyźnie ideowej i artystycznej. Da się wyczuć brak jednolitej koncepcji ideowej, ambiwalentność postawy społecznej. Odwoływanie się do współczesności świadczyło o gotowości do zaangażowania społeczno-politycznego. Pasternak szukał kontaktu z czytelnikiem, nowym adresatem. Obrazy Gruzji, morza, gór, światła służyły do próby zrozumienia losu i drogi swego narodu i własnej.

W dorobku rosyjskiego noblisty ważne miejsce zajmują przekłady. Warto zauważyć, że przekładami z literatur europejskich zajmował się poeta od czasu swojego debiutu. Jego prace translatorskie dzielą się na cztery obszary: niemiecki, angielski, gruziński i cała reszta, dość urozmaicona geograficznie i językowo. Interesująco pisze o tym syn poety:

Летом 1933 года Пастернак заключил договор на книжку грузинских переводов. До сих пор он переводил только с известных ему европейских языков, сам определяя, какие стихотворения ему близки и насколько совершенно он может сделать перевод. Теперь он столкнулся с незнакомым языком. Занятия грузинским, начиная с 1931 года, дали некоторое понятие об азбуке и грамматике, умение что-то прочесть и понять, сказать застольную речь, но настоящее знание языка, необходимое для того, чтобы создать по-русски стихи, конгениальные оригиналу, требовало много времени и сил¹³.

Powody, dla których podejmował się tłumaczeń, mogły być różne. Inaczej mogło to wyglądać wobec jednej literatury, autora lub nawet poszczególnego utworu niż w stosunku do innych. Nie można nie uwzględnić urzeczenia poety twórczością swych zagranicznych kolegów po piórze. Szczególnie dotyczyło to poezji niemieckiej, angielskiej i właśnie gruzińskiej. Związki Pasternaka z Gruzją zainspirowały go zatem nie tylko do podjęcia tematyki gruzińskiej w oryginalnej twórczości poetyckiej i wspomnieniowej. Zaowocowały również aktywną pracą jako tłumacza. Przekładać poezję gruzińską zaczął już podczas pierwszego pobytu w Gruzji. Spowodowało to obszerną korespondencję z przyjaciółmi i kolegami po piórze. Przedmiotem jej były w ciągu kilku dziesięcioleci różne problemy związane z tłumaczeniami i publikacją

¹² J. Faryno, *Поэтика Пастернака («Путевые записки» – «Охранная грамота»)*, „Wiener Slawistischer Almanach” 1989, Sonderband 22, s. 8.

¹³ E. Пастернак, *op. cit.*, s. 504-505.

wierszy poetów gruzińskich. W listach informował o swych zamiarach, dziękował za okazaną pomoc, czasem wyrażał żal, że czegoś mu się nie udało zrobić¹⁴.

Było tego tak dużo, że w pewnym okresie przestał panować nad swoimi przekładami z poezji gruzińskiej. W liście do Simona Czikowaniego z 31 marca 1946 roku skarżył się, że nie wie już, co zrobił i gdzie ukazały się jego tłumaczenia¹⁵. Potrzebował przekładów filologicznych, tak zwanych podstroczników, o które niejednokrotnie prosił swych gruzińskich przyjaciół. Problem ten włączył nawet do wiersza, w którym zwraca się do Jaszwilego:

Не зная ваших строф,
Но любя источник,
Я понимал без слов
Ваш будущий подстрочник. (t. II, s. 17)

Zwracał się również z prośbami o wskazówki dotyczące strony eufonicznej oryginałów, to znaczy intonacji wiersza, rozkładu akcentów oraz brzmienia poszczególnych dźwięków (listy do Tycjana Tabidzego z 23 października 1933 r. oraz z 10 marca 1935 r., a także do Simona Czikowaniego z 12 sierpnia 1944 r.). Gruzini z wielką wdzięcznością oceniali jego zasługi, nazywali jego osiągnięcia poetyckim czynem bohaterskim, podkreślali mistrzostwo, prostotę i dyscyplinę jego tłumaczeń¹⁶.

W poezji gruzińskiej interesowały go różne obszary, twórcy i urozmaicona tematyka. Przełożył kilka wierszy Akakija Ceretelego (1840-1915), Aleksandra Abaszelego (1884-1954), Waleriana Gaprindaszwilego (1888/1889-1941) oraz obszerny objętościowo epicki poemat bohaterski Waża Pszawęła (1861-1915) *Zjadacz żmij* (*Змеед*, 1901) z przełomu XIX i XX wieku. Tycjan Tabidze, oceniając ten przekład, stwierdził, że tłumacz przekazał w nim liryzm i tragizm utworu, przekonującą siłą emocjonalną dialogów, a jednocześnie pogłębił i skomplikował koncepcję ideową poematu¹⁷.

Z klasyki gruzińskiej na jesieni 1945 roku na prośbę Simona Czikowaniego przełożył w ciągu 40 dni z okazji stulecia śmierci Nikołoza Barataszwilego (1817-1845) zbiór jego wierszy oraz poemat *Merani* (1942). Ten utwór wzbudził jego szczególny zachwyt:

Взрывы изобразительной стихии в его бесподобном, бешеном и вдохновенном Мерани ни с чем несравнимы. Это символ веры большой борющейся личности, убежденной в том, что движение человеческой истории отмечено целью и смыслом¹⁸.

¹⁴ B. Pasternak, *Письма друзьям*, „Литературная Грузия” 1961, nr 1, s. 75-91; nr 2, s. 83-96; *Письма Б. Пастернака грузинским поэтам*, „Вопросы литературы” 1966, nr 1, s. 173-200.

¹⁵ С. Чиковани, *Священные узы братства (о переводах из грузинской поэзии Б. Пастернака)*, „Литературная Грузия” 1968, nr 9, s. 93-100.

¹⁶ Т. Табидзе, *Статьи. Очерки. Переписка*, Тбилиси 1964, s. 132-133.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ B. Pasternak, *Н. Бараташвили*, [w:] *idem*, *Воздушные пути...*, s. 392.

Tłumacz był zadowolony z osiągniętego rezultatu. 9 września 1945 roku w liście do Czikowaniego pisał:

Я смотрел, что сделали в этом отношении раньше. Попытка сделать ритмическую комбинацию из всех строк подстрочника уже произведена, и ее не стоит повторять. Из этого надо сделать русские стихи, как я делал из Шекспира, Шевченки, Верлена и других, так я понимаю свою задачу. Надо дать, если возможно, нечто легкое, свежее и безусловное. Это многим покажется спорным, скажут — это слишком вольный Бараташвили, но это меня не пугает¹⁹.

Niektóre z tych przekładów publikowano w czasopiśmie moskiewskich i leńingradzkich w latach 1945-1946. Do zbioru Pasternak napisał przedmowę *Nikołaj Barataszwili* (*Николай Бараташвили*). Niestety, nie została ona zamieszczona w publikacji. Skrócono ją do krótkiej notki wydawniczej bez podpisu autora. Opublikował ją syn Pasternaka z okazji dziewięćdziesięciolecia ojca²⁰.

W przedmowie Pasternak zwrócił uwagę na pewne fakty z życia poety, które zaważyły na jego poezji. Marzył on o karierze wojskowej, lecz w dzieciństwie złamał nogę i przez to kulał. Nie udało mu się też studiować w jednym z uniwersytetów rosyjskich. Ukończył tylko gimnazjum i musiał zarabiać jako urzędnik niskiego stopnia. Kiedy wreszcie nieco awansował, zachorował na febrę i zmarł w wieku 28 lat. Oto opinia Pasternaka o osobowości poety gruzińskiego:

В детстве он был сорванцом и бодовым мальчиком, в школе хорошим товарищем. Когда он вырос, он сердил тифлисское общество своими шутками и ядом своих насмешек. Своей привычкой говорить в глаза правду он казался ненормальным²¹.

A tak autor przedmowy charakteryzuje i ocenia twórczość Barataszwilego:

Лирику Бараташвили отличают ноты пессимизма, мотивы одиночества, настроения мировой скорби [...]. Его мечтательность перемешана с чертами жизни и повседневности. На его творчестве лежит индивидуальная, одному ему свойственная печать, которую на него наложили особенности его времени²².

W październiku 1945 roku zaproszono Pasternaka na jubileuszowe obchody stulecia śmierci Barataszwilego do Tbilisi. Nie był tam ponad dziesięć lat. Podczas tego pobytu uczestniczył w dwóch imprezach jubileuszowych – w związku pisarzy i w teatrze opery i baletu. Nina Tabidze wspominała, że Pasternak postawił jako

¹⁹ Б. Пастернак, *Воздушные пути...*, s. 486-487.

²⁰ „Дружба народов” 1980, nr 2, s. 267-268.

²¹ Б. Пастернак, *Н. Бараташвили*, [w:] *idem*, *Воздушные пути...*, s. 390-391.

²² *Ibidem*, s. 391-392.

warunek swojego udziału w uroczystości w związku pisarzy jej obecność na sali. To było jej pierwsze publiczne pojawienie się od czasu aresztu jej męża:

Борис Леонидович необыкновенно трогательно ввел меня в зал и посадил рядом с собой. Когда его просили почитать стихи, он, обращаясь ко мне, спрашивал, что я хочу, чтобы он прочел.

Точно так же он уговорил меня пойти в Театр оперы и балета им. Палиашвили, где проводился юбилей Бараташвили. Всем своим поведением, рискуя в те годы многим, Борис Леонидович старался показать мне свое уважение, облегчить горе, показать, что он искренне скорбит о гибели Тициана и Паоло²³.

Dwa tygodnie spędzone przy tej okazji w Tbilisi były dla niego przepełnione radością, ale też smutkiem, tragizmem. W latach czterdziestych i pięćdziesiątych ubiegłego stulecia przygotował kilka wydań poezji Barataszwilego we własnym tłumaczeniu, uzupełniając kolejne wydania nowymi przekładami²⁴.

Z gruzińskich poetów radzieckich tłumaczył Pasternak najbardziej znanych, a jednocześnie mu najbliższych – Tycjana Tabidzego, Simona Czikowaniego, Gieorgija Leonidzego, Paolo Jaszwilego. Ale również kilku innych – Josifa Grizaszwilego (1889-1965), Karlo Kaładze (1907-1988) i Kolau Nadiradze (1895-1991).Większość z nich wywodziła się z bliskiej symbolistom grupy „Błękitne rogi”²⁵.

Przekłady ukazywały się w wielu zbiorach różnie skomponowanych. Pierwszy zbiór, *Poeci Gruzji (Поэты Грузии)*, ukazał się w 1934 roku i zawierał również tłumaczenia Nikołaja Tichonowa. Pasternak wypowiedział swe uwagi o tomiku w liście z 2 października 1934 roku do krytyka Garegina Biebutowa, ocenił kompozycję przekładów wewnątrz zbioru, wyraził pochwałę pracy Tichonowa. Rok później, tym razem już samodzielnie, wydał tom *Lirycy gruzińscy (Грузинские лирики)*. W recenzji na zbiory przekładów Pasternaka krytyk Wiktor Golcew zarzucił mu, że tłumaczy nie na słuch, lecz na wzrok²⁶.

Jest to zapewne twierdzenie bezpodstawne, jeśli pamiętamy, że tłumacz często ponawiał prośby o dokładny opis i sprecyzowanie cech fonetycznych oryginałów. Może jednak krytyk miał trochę racji i pierwsze przekłady grzeszyły pewną głuchotą.

²³ Н. Табидзе, *Радуга...*, s. 303.

²⁴ Н. Бараташвили, *Стихотворения в переводе Б. Пастернака*, Москва 1947, s. 47; Н. Бараташвили, *Стихотворения*, Москва 1948, ss. 80; Н. Бараташвили, *Стихи*, пер. Б. Пастернака, Москва 1957, ss. 87.

²⁵ В. Гольцев, *Поэты Грузии и Б. Пастернак*, „Красная новь” 1936, nr 1, s. 237; Г. Маргвелашвили, *Выход в Грузию (Грузия в жизни и творчестве Б. Пастернака)*, „Литературная Грузия” 1972, nr 11, s. 23-28.

²⁶ В. Гольцев, *op. cit.*; zob. również: А Тарасенков, *О грузинских переводах Пастернака*, „Знамя” 1935, nr 9, s. 201-209; Л. Выгодский (red.: Б. Пастернак, *Грузинские лирики*, Москва 1935), „Литературный современник” 1936, nr 1, s. 235-236).

Pasternak, choć niezadowolony z recenzji Golcewa, wyciągnął z tych uwag wnioski na przyszłość.

Tłumacz przywiązywał dużą wagę do walorów malarskich przekładanych utworów (w szczególności podkreślał tę właściwość poezji Czikowaniego) oraz plastycznego opracowania zbiorów. Pochlebnie wyrażał się o ilustracjach Łado Gudiaszwilego do zbioru *Poeci Gruzji i Lirycy gruzińscy* oraz poematu *Zjadacz żmij*, chwalił również opracowanie graficzne S. Natoraszwilego. Kolejne publikacje przekładów Pasternaka z poezji gruzińskiej ukazały się w latach czterdziestych XX wieku²⁷.

Niestety, w wyborze gruzińskich utworów do tłumaczenia musiał się liczyć z uwarunkowaniami, tłumaczyć teksty nie z własnego wyboru, na przykład wiersze o Stalinie, które mu nie odpowiadały nie tylko ze względu na tematykę i treść, lecz były też obce jego poetyce i stylowi. Naciskano na niego, by wyłączył bliskie mu utwory Jaszwilego i Tabidzego. Usiłował pozostać im wiernym, lecz szedł na kompromis. W odniesieniu do wierszy o Stalinie, po prostu zaufał przyjaciółom, z którymi częściowo dzielił pozytywną opinię o nim. O tym, jak sam Pasternak oceniał dobór tłumaczonych gruzińskich poetów i utworów, dowiadujemy się z jego listu do ciotki, Anny Freidenberg z 14 stycznia 1936 roku, w którym pisał:

Я не помню, посылал ли я Вам своих грузин или нет? Там половина — чепуха ужасная. И жалко, что крупницы достойного отяжелены стольким мусором. Но это мне навязали из соображений плохо понятой объективности²⁸.

Ze wspomnień Kornieja Czukowskiego dowiadujemy się o krótkotrwałym urzędowaniu Pasternaka osobowością Stalina. Pisze on o ich wspólnych przeżyciach wywołanych udziałem Stalina w zjeździe Komsomołu w 1936 roku, o zachwycie wywołanym jego pojawieniem się na sali²⁹. Właśnie jego stosunek do Józefa Stalina i kontakty z nim wiążą się z tematyką gruzińską. Istnieją niepotwierdzone przypuszczenia, że w 1925 roku Pasternak, obok innych poetów, spotkał się ze Stalinem na Kremlu i że rozmawiano o przekładach z poezji gruzińskiej. Dmitrij Bykow – nie wskazując jednak źródła – przytacza wrażenia Pasternaka dotyczące wyglądu zewnętrznego Stalina:

На меня из полумрака выдвинулся человек, похожий на краба. Все его лицо было желтого цвета, испещренное рябинками. Топорщились усы. Этот человек-карлик, непомерно широкий и вместе с тем напоминавший

²⁷ *Грузинские поэты в переводах Б. Пастернака*, Москва 1946, ss. 123; Б. Пастернак, *Грузинские поэты. Избранные переводы*, Тбилиси 1947, ss.141. W 1958 r. ukazał się w Tbilisi nowy zbiór *Wiersze o Gruzji. Poeci gruzińscy. Wybrane przekłady (Стихи о Грузии. Грузинские поэты. Избранные переводы)*.

²⁸ *Переписка Бориса Пастернака*, oprac., przyg. tekstów i komentarzy E.B. Пастернак, Е.Б. Пастернака, Москва 1990, s. 146-147.

²⁹ К. Чуковский, *Дневник 1930-1969*, Москва 1994, s. 141.

по росту двенадцатилетнего мальчика, но с большим старообразным лицом³⁰.

Po raz pierwszy Pasternak z całą pewnością nawiązał osobisty kontakt ze Stalinem w związku z zagadkową śmiercią jego żony, Nadieždy Allilujewej, w listopadzie 1932 roku. Nie przyłączył się wówczas do zbiorowej kondolencji pisarzy, lecz zajął odrębne stanowisko, napisał osobisty list do Stalina. Pisał w nim:

Присоединяюсь к чувству товарищей. Накануне глубоко и упорно думал о Сталине, как художник — впервые. Утром прочел известие. Потрясен так, точно был рядом, жил и видел. Борис Пастернак³¹.

Można to interpretować różnie, lecz niewątpliwie jest świadectwem niezależności poety. Stalinowi spодobało się to i wzbudziło jego uznanie i szacunek³².

W maju 1934 roku aresztowano Osipa Mandelsztama. Poeta był nieostrożny. Napisał pamflet przeciw Stalinowi, w którym między innymi stwierdzał:

Мы живем, под собою не чуя страны,
 Наши речи за десять шагов не слышны,
 А где хватит на полразговорца,
 Там помнят кремлевского горца,
 Душегуба и мужикоборца
 Его толстые пальцы, как черви, жирны,
 А слова, как пудовые гири, верны.
 Тараканьи смеются усища
 И сверкают его голенища.
 А вокруг него сброд тонкошеих вождей,
 Он играет услугами полулюдей [...]
 Что ни казнь у него — то малина
 И широкая грудь осетина³³.

Swój wiersz czytał różnym znajomym, licząc na ich dyskrecję. W zeznaniach wymienił jedenaście nazwisk, ale pominął Pasternaka, któremu na jesieni 1933 roku przeczytał go również. Ten powiedział: „Я этих стихов не слышал, вы мне их не читали. И никому читать их не советую. Это не поэзия, а самоубийство, – а в самоубийстве вашем я участвовать не хочу”³⁴.

Oczywiście, nie można było utrzymać tego w tajemnicy. Autorowi groziły bardzo poważne następstwa. Pasternak zwrócił się w tej sprawie z prośbą o pomoc do Mikołaja Bucharina. Ten w liście do Stalina wspomniał o tym. Po jakimś czasie Stalin zadzwonił

³⁰ Д. Быков, *Борис Пастернак*, Москва 2006, s. 492.

³¹ *Ibidem*, s. 493.

³² Л. Флейшман, *Пастернак в тридцатые годы*, Jerusalem 1984, s. 94-95.

³³ Д. Быков, *op. cit.*, s. 473.

³⁴ *Ibidem*.

w tej sprawie do Pasternaka. Rozmowa trwała trzy minuty i miała charakter ukrytego przesłuchania. Stalin oświadczył na początku, że z Mandelsztamem wszystko będzie w porządku, a więc niejako pozytywnie odpowiedział na prośbę Pasternaka. Dalej rozmówca zapytał o charakter stosunków Pasternaka z Mandelsztamem. Pasternak określił swoją przyjaźń z nim jako rodzaj zazdrosnej rywalizacji. Dalej usiłował skierować rozmowę na rozważania o życiu i śmierci, na co Stalin przerwał połączenie. Wstawiennictwo Pasternaka (może też innych osób) na kilka lat opóźniło śmierć Mandelsztama. Mógł sobie wówczas wybrać miejsce zesłania. Wybrał Woroneż.

W październiku 1935 roku aresztowano męża Anny Achmatowej, Nikołaja Punina, i jej syna, Lwa Gumilowa. Napisała list do Stalina, zapewniając o ich niewinności i szukała też pomocy, zwracając się do różnych pisarzy, między innymi do Pasternaka. Ten 30 października napisał do Stalina:

Однажды Вы упрекнули меня в безразличии к судьбе товарища. Помимо той ценности, которую имеет жизнь Ахматовой для нас всех и нашей культуры, она мне дорога и как моя собственная [...]. Я прошу вас, Иосиф Виссарионович, помочь Ахматовой и освободить ее мужа и сына, отношение к которым Ахматовой является для меня категорическим залогом их честности.

Преданный Вам Пастернак³⁵.

3 listopada Punin i Gumilow zostali zwolnieni. Pasternak napisał podziękowanie, lecz – za radą kolegów – nie wysłał go. Ten sukces zachęcił Lilę Brik do napisania 23 listopada 1935 roku listu do Stalina, w którym wręcz domagała się uznania zasług Włodzimierza Majakowskiego, o którym zapominano. Stalin polecił Mikołajowi Jeżowowi zająć się sprawą i w liście do niego stwierdził: „Маяковский был и остается лучшим, талантливейшим поэтом нашей советской эпохи. Безразличие к его памяти и его произведениям – преступление”³⁶.

W grudniu 1935 roku Pasternak posłał Stalinowi zbiorek swoich przekładów *Lirycy gruzińscy* z listem, w którym między innymi dziękował adresatowi za te słowa o Majakowskim, gdyż to zdejmowało z niego narzucany mu obowiązek stania się najlepszym, najbardziej utalentowanym poetą epoki radzieckiej, co oznaczało konieczność udziału w oficjalnych kampaniach, spotkaniach, wyjazdach, zachwycając się działaniami władzy, rezygnację z własnych poglądów. W pierwszej połowie lat trzydziestych XX wieku Pasternak uzyskał wysoką pozycję w poezji rosyjskiej. Po śmierci Majakowskiego oczekiwano – jak sądzono z inicjatywy Stalina – że zajmie opróżnione miejsce piewcy rewolucji i socjalistycznej rzeczywistości. Rzekomo Stalin

³⁵ *Ibidem*, s. 505.

³⁶ *Ibidem*, s. 508.

liczył też na to, że Pasternak napisze o nim poemat. O naciskach w tej sprawie pisze w swych wspomnieniach Lew Hornung:

Борис Леонидович сказал мне, что намеками ему было предложено взять на себя эту роль, но он пришел от этого в ужас и умолял, не рассчитывать на него, к счастью, никаких мер против него не было принято. Какая-то судьба его хранила³⁷.

W odróżnieniu od większości poetów radzieckich Pasternak unikał nawet wymieniania nazwiska Stalina w swoich wierszach. Natomiast wpłótł je do przekładu *Fausta* Johanna Wolfganga Goethego „СТАЛИИ Нужны до запезу”, w kontekście politycznych represji, obozów, słów kojarzących się z budową kanału Białomorskiego, a więc użył ich z wyraźnym celem oskarżenia, potępienia. Tak przynajmniej się to interpretuje.

Jednak w okresie największego zbliżenia z porewolucyjną rzeczywistością, do jednego z wierszy wpłótł nazwiska Włodzimierza Lenina i Stalina. Lecz kiedy w zbiorze *We wczesnych pociągach* (*Ha ранних поездах*, 1943) nie mógł przedrukować utworów poświęconych represjonowanemu gruzińskiemu przyjacielom, usunął również z wiersza z cyklu *Artysta* linijki o Stalinie i rewolucji. Pisze o tym wprost w liście do Niny Tabidze:

Вас огорчат раящие пробелы в моей маленькой и ничтожной книжке. Но вы увидите, раз нельзя называть тех, кто был наряду с Зиной единственной новой моей жизнью в революции, пусть не будет и ни о ком в ней упоминания³⁸.

Wtedy jeszcze Pasternak – jak pamiętamy – szedł na pewne ustępstwa i na prośbę Bucharina napisał i opublikował w świątecznym, noworocznym numerze „Izwestij” dwa wiersze „po linii” (*Я понял, все живо... Мне по душе...*) W jednym z nich właśnie znajdujemy wątki skierowane do przywódców i ich nazwiska:

И смех у завалин,
И мысль от сохи,
И Ленин и Сталин,
И эти стихи. (t. II, s. 143)

Było to niewątpliwe ustępstwo, chęć potwierdzenia dobrej woli, zapowiedzi zmian w twórczości. Niestety, jego stosunki z władzami psuły się coraz bardziej. Krytyka wobec niego stawała się zdecydowana i jednoznaczna. Pojawiły się sygnały bezpośredniego zagrożenia. Przestano publikować jego oryginalne utwory, pojawiły się

³⁷ Л. Горнунг, *Встреча за встречей, Воспоминания...*, s. 80.

³⁸ Б. Пастернак, *Ha ранних поездах*, [w:] *idem, Собрание сочинений в пяти томах*, t. II: *Примечания*, Москва 1989, s. 618.

ostro krytyczne artykuły, a następnie przestano o nim w ogóle pisać. Pod koniec 1937 roku jego nazwisko całkowicie znika z łamów prasy. On sam, na znak protestu wobec zachodzących negatywnych wydarzeń, odmawia udziału w imprezach publicznych. To był rodzaj świadomie wybranej emigracji wewnętrznej³⁹. Tej postawie pozostał wierny do końca życia. Z przerwą na lata wojny, kiedy się uaktywnił i kiedy również publikowano jego wiersze. Cały czas igrał z niebezpieczeństwem. Wypowiadał się niezgodnie z obowiązującą linią, nie zrywał kontaktów z represjonowanymi i ich rodzinami, odmawiał podpisywania różnych politycznych rezolucji. Przypuszczano, że dotycząca go krytyka była inspirowana odgórnie, a nawet że nieprzychylna atmosfera powstała z inspiracji samego Stalina.

Nierozstrzygnięty pozostanie problem, dlaczego Pasternak, mimo swej jawnie opozycyjnej postawy, uniknął tragicznego losu. Istnieją różne hipotezy i przypuszczenia. Powtarza się przekonanie, że chronił go sam Stalin. Wiadomo było, że liczył się z jego zdaniem w sprawach literatury. W kręgach władzy i w środowisku literackim znana była ich rozmowa telefoniczna i listy Pasternaka do Stalina. Ten z pewnością cenił jego rolę w promowaniu literatury gruzińskiej. I o tym również wiedziano. Nawet jeśli Stalin go nie chronił, to mogło tak być i jego wrogowie woleli nie ryzykować. Sam Pasternak uważał, że nie korzystał z żadnego immunitetu, rodzaju „listu żelaznego” i ocalenie zawdzięcza wyłącznie przypadkowi.

Powstała paradoksalna sytuacja. Mimo komplikacji w stosunkach z władzami jego warunki życiowe uległy w tym czasie zdecydowanej poprawie. Otrzymał własne samodzielne mieszkanie i dachę w Pieriedielkinie. Również jego sytuacja finansowa uległa poprawie dzięki aktywnej twórczości przekładowej. Na afiszach teatralnych wprawdzie nie pojawiało się nazwisko tłumacza, ale tantiemy od przedstawień i honoraria wypłacano regularnie. Stwarzało mu to bardzo korzystną sytuację materialną. Mógł nawet udzielać pomocy finansowej represjonowanym pisarzom i ich bliskim.

Istnieją zatem poważne przesłanki do wyciągnięcia uzasadnionego wniosku, że wątek gruziński w życiu i twórczości Pasternaka odegrał niezwykle pozytywną rolę i miał lub przynajmniej mógł mieć decydujący wpływ na uchronienie go od groźnych represji, aresztu lub nawet śmierci. Być może pomógł mu uniknąć losu, który stał się udziałem wielu jego przyjaciół i kolegów po piórze. Niezależnie od tego politycznego aspektu odgrywał przez dziesięciolecia ważną rolę uczuciową i psychiczną, był ucieczką przed kłopotami, niepowodzeniami. Gruzja, jako kraj przyjaznych ludzi oraz podziwianej przyrody i kultury, słusznie w jego odczuciu stała się jego drugą ojczyzną.

³⁹ Z. Zbyrowski, *Emigracja wewnętrzna Borysa Pasternaka. Próba interpretacji*, [w:] „Studia Rossica”: t. X. *O literaturze rosyjskiej nowej i dawnej*, red. W. Skrunda, Warszawa 2000, s. 51-61.

**GEORGIA –
“THE SECOND HOMELAND” OF BORIS PASTERNAK**

Summary

Pasternak stayed in Georgia upon several occasions, the longest visit being three months in 1931. There, he made the acquaintance of and befriended a number of outstanding Georgian poets. A direct contact with the nature, culture and inhabitants of Georgia as well as Georgian sympathy and kindness exerted an impact upon his emotions and oeuvre. Georgian motifs dominate in the poetic cycles from the 1930s *Waves, Artist and Travel Notes*, published in the collection: *Second Birth*. Pasternak also described his Georgian impressions and experiences in “An Essay” in his *Autobiography*. He expressed his gratitude by translating Georgian poetry, both classical and contemporary, predominantly poems by his friends, subsequently issued in several collections. Presumably, his relations with Georgia and contributions to propagating its culture protected the poet from serious repercussions – it was believed that Pasternak enjoyed the approval of Stalin.